PAK JE PEN
en toetsenbord

PORTFOLIO
pen en toetsenbord

Blijvend
in ontwikkeling

Het Schriftbulletin nr.8

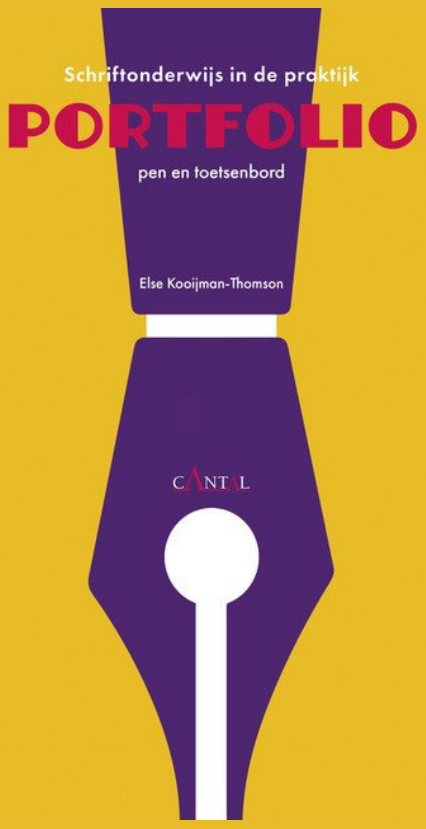

Het Schriftbulletin 8, november 2026

Uitgeverij Cantal

PAK JE PEN en toetsenbord

Blijvend in ontwikkeling

PORTFOLIO pen en toetsenbord

Het Schriftbulletin

Nummer 8

Van harte bieden wij – auteur en uitgever – u nummer 8 van *Het Schriftbulletin* aan.
Als gebruiker van *Pak je pen en toetsenbord* en/of *Portfolio, pen en toetsenbord* ontvangt u 2x per jaar *Het Schriftbulletin*. Het wordt ook gepubliceerd op: www.pakjepen.nl/Schriftbulletin.

Het Schriftbulletin is uitdrukkelijk bedoeld om contact met u te onderhouden. Wij willen u graag informeren over ontwikkelingen die relevant zijn voor uw vak. Maar, wij vragen u ook regelmatig - zoals in dit bulletin - naar feedback, ervaringen, wensen, suggesties en meningen. Niet alleen m.b.t. *Pak je pen en toetsenbord* en *Portfolio, pen en toetsenbord,* maar zeker ook m.b.t. uw vak.

Wat komt er in dit *Schriftbulletin* aan bod

1. Wat speelt er?
    - Stand van zaken 'Herijking kennisbasis'
    - Nationale Schrijfconferentie *(Hs. Driestar te Gouda, 16 april 2027)*
2. In gesprek
    - Leesbaar typschift, wat is dat?
    - Vakspecifieke didactiek schriftonderwijs
    - Expliciet verzoek tot feedback op beide notities.
3. Overige informatie, waaronder de jaarlijkse boekenlijstgegevens en een overzicht van de reeds verschenen bulletins.

Met vriendelijke groeten,

Else Kooijman-Thomson, auteur

Sjef Bergervoet, uitgever

Uitgeverij Cantal
Felix Timmermanslaan 40
5242 EJ Rosmalen
T: 073 5236280
E: info@cantal.nl
W: www.cantal.nl

Wat speelt er?

Herijking kennisbasis Nederlands

Ilse van der Palen

Stand van zaken

Met betrekking tot de status van de herijkte kennisbasis Nederlands heeft het kernteam begin oktober het volgende van 10voordeleraar doorgekregen:

> Er is een belangrijke volgende mijlpaal bereikt in het herijkingsproces, jullie kennisbasis is geaccordeerd door LOBO. De door LOBO geaccordeerde conceptversie wordt als nieuwe conceptversie op de website geplaatst. (nu is dit nog de vorige versie: https://www.10voordeleraar.nl/nederlands-herijking-kennisbases-pabo.

Met de accordering door LOBO staat de tekst van de kernconcepten vast. Dit betekent dat er geen wijzigingen meer kunnen worden aangebracht in de doelzinnen en de onderdelen '*hierbij gaat het om*'."

Wat ons nog rest is het afronden van de karakteristiek en de formulering van de voorbeelden onder de 'te denken valt aan'-bullets.

Oplevering gehele kennisbases

De planning van de landelijke oplevering van de herijkte kennisbases is nog deels afhankelijk van externe factoren. De eindversies worden eerst voorgelegd aan het stakeholderpanel en vervolgens aan LOBO. Verder wachten we de uitkomsten af van het wetgevingstraject m.b.t. de bekwaamheidseisen. Mocht die leiden tot aanpassingen, dan worden de kennisbases daarop herzien.
Zodra duidelijk is dat de definitieve versies kunnen worden vastgesteld, volgt bestuurlijke behandeling binnen de VH. Na accordering worden de herijkte kennisbases gedeeld met alle pabo's.

Wat speelt er?

Conferentie Schrijfonderwijs PO VO 2027

Focus op Schrijfvaardigheid in de klas

Wetenschappelijk onderzoek en professionele expertise voor de onderwijspraktijk

Net als de afgelopen jaren organiseert Concepthink.nl – in de persoon van Michel Reimus – in 2027 opnieuw de Nationale Schrijfconferentie.

Datum: 16 april 2027
Locatie: Hs. Driestar te Gouda
Tijd: van 9.30 (inloop) tot 17.00 (netwerken en versnaperingen)

Vanaf 10.00u begint het ochtendgedeelte:

- **Het belang van schrijfvaardigheid in het PO en VO**
  Prof. dr. Gert Rijlaarsdam
  Alvast kennis maken? Informatie vindt u o.a. op:
  - Prof. dr. G.C.W. (Gert) Rijlaarsdam - Universiteit van Amsterdam
- **Focus op Schrijven, van wetenschap naar de onderwijspraktijk**
  Prof. dr. Audrey van der Meer, hoogleraar Neuropsychologie
  Prof. dr. Ruud van der Weel, hoogleraar Cognitieve Psychologie
  Alvast inlezen? Klik dan op:
  - Als je met de hand schrijft, leer je beter | EOS Wetenschap
- **Kennisdebat**:
  Vragen en didactische vertaalslag: *van schrijfvaardigheid naar het vernieuwde curriculum in de onderwijspraktijk van morgen*.

Na de geheel verzorgde lunch (vanaf 12.30u) begint rond 13.30u het middagprogramma met diverse workshops en verdiepende kennissessies. U kunt zich daarvoor inschrijven op:

https://www.schrijfonderwijspovo.nl/

Daar vindt u t.z.t. ook meer en aanvullende informatie over de conferentie.

Reserveer dus die datum en schrijf u vast in!!

In gesprek

Leesbaar typschrift: wat wil dat zeggen?

Else Kooijman-Thomson

Toetsenbordvaardigheid maakt sinds het begin van deze eeuw deel uit van schriftonderwijs. Het omvat het leren blind typen met tien vingers en met een goede lichaamshouding, om vlot en efficiënt te kunnen werken.
Toetsenbordvaardigheid richt zich enkel op deze twee aspecten van de schrifthandeling: het proces (typen) en het materiaal (meubilair en toetsenbord). Daarmee is de term toetsenbordvaardigheid sinds de ontwikkeling van de visie op het vak (Kooijman-Thomson, 2025) en met het oog op de kerndoelen (SLO, 2025) een incompleet en zelfs onjuist begrip. Inmiddels is typschrift de gangbare term.
Typschrift, zoals genoemd in de kerndoelen, richt zich naast proces en materiaal, ook op het derde aspect: de vorm. Zo doet de term typschrift recht aan het grafische karakter van ons vak. Bij de vorm gaat het onder andere om 'schrijven op letter-, schrift- en tekstniveau met een leesbaar handschrift en typschrift […]' Zie kerndoel 3A – doelgericht spreken en schrijven (SLO, 2025).

Nu heb ik leraren en neerlandici al verscheidene malen horen verzuchten: 'Een léésbaar typschrift… Hoezo léésbaar typschrift? Typschrift is toch altijd leesbaar? Wat moet ik mij daarbij voorstellen?' Tsja… schriftdocenten horen die vraag natuurlijk te kunnen beantwoorden. In dit artikel wil ik hier een aanzet toe geven en ik nodig je van harte uit daar op te reageren!

De elementaire schrifthandeling van typschrift

De visie op schriftonderwijs stelt:

> Hoe je tekst ook produceert, telkens vindt er een elementaire schrifthandeling plaats. Deze is gebaseerd op het grafisch principe van ons schriftsysteem en vormt de grondslag van schriftvaardigheid. Je kunt de elementaire schrifthandeling telkens analyseren en beschrijven aan de hand van dezelfde drie aspecten, namelijk proces, vorm en materiaal (Kooijman-Thomson, 2025, p.1).

'Hoe je tekst ook produceert'… Dat betekent dat ook typschrift beschreven kan worden aan de hand van het model. En inderdaad, net als voor handschrift geldt voor typschrift:

- De schrijver voert handelingen uit: hij typt (proces).
- Hij produceert een tekst met een bepaald uiterlijk: hij kiest bijvoorbeeld bepaalde lettertypen, hij gebruikt een bepaalde ruimtelijke indeling, geeft structuur door zijn koppen visueel herkenbaar te maken en andere elementen als alinea's en bijschriften te gebruiken (vorm).
- Daar gebruikt hij schriftgereedschap voor: een toetsenbord, een scherm (materiaal).

Wat voegt het begrip 'leesbaarheid' toe aan typschrift?

Schrijven is een grafisch vak (grafein is het Griekse woord voor inkrassen, graferen, schrijven). Alle drie de domeinen, zowel handschrift als typschrift als letteren resulteren in een grafische neerslag.

In het model van de schrifthandeling is 'voor elk element overkoepelende terminologie gekozen, zodat de termen opgaan voor alle drie de domeinen' (Kooijman-Thomson, 2025, p.2). In tabel 1 van die visie zijn de elementen nader uitgewerkt om de overeenkomsten en verschillen zichtbaar te maken (Kooijman-Thomson, 2025, p.3).

Tabel 1 Overeenkomsten en verschillen tussen handschrift, typschrift en letteren

	Elementen	Handschrift	Typschrift	Letteren
Proces	Houding	Zittend / staand		
	Schrijfbeweging	Progressie en inscriptie	Beweging over de verschillende toetsenrijen	Progressie en inscriptie
	Handhouding schrifttaak	Dominante hand Drie- of vierpuntsgreep, 1e of 2e webspace	Beide handen Zwevende houding polsen en handen	Dominante hand Greep aangepast bij materiaal en taak
	Neventaken	Ondersteunende hand Fixeren, markeren, transporteren	Dominante of beide handen Muizen, sneltoetsen	Ondersteunende hand Balans, fixeren, markeren, transporteren
	Positie drager	Verticaal, horizontaal, plaats en ligging	Verticaal, horizontaal, plaats en ligging/stand	Verticaal, horizontaal, plaats en ligging
	Traject	Vaste route voor cijfers, letters en tekens	Vaste locatie van de toetsen	Ductus
	Tempo	Aantal tekens per minuut	Aantal aanslagen per minuut	Naar behoefte, passend bij de taak
Vorm	Spatiële ordening	Schrijfrichting en regels		
	Vorm van schrifttekens	Identificeerbare tekens, cijfers, letters	Keuze identificeerbare letterfonts	Formeel / informeel Leesbaar of abstract schrift
	Vorm van schrift	Regelmaat binnen woorden en zinnen	Regelmaat van het font	Regelmaat binnen woorden, zinnen of bewust doorbroken regelmaat
	Vorm van tekst	Ordelijke opmaak van een tekst qua • ruimtelijke indeling (marges, kolommen, regellengte, interlinie, witregels, uitlijnen, regelval en afbreken, inspringen) • structuur (koppen en paragrafen, opsommingen, aanvullende teksten) • accentuering (lettertypen, formaat, kleur, letteropmaak) • beeldgebruik (functioneel, illustratief, decoratief)		
Materiaal	Meubilair	Zittend/staand		
	Gereedschap	Potlood, roller- of vulpen, gelpen, balpen, stift, krijt, smart- of digipen	Toetsenbord, muis	Alle grafische en andere materialen
	Medium	Grafiet, inkt, gel, pasta, krijt	Printer inkt, digitale verschijning	Alle media
	Drager	Papier, krijtbord, whiteboard, flipover, tablet, digibord	Tablet, screen, beeldscherm	Papier, perkament, glas, muur, steen, hout, tablet, huid, ...
	Liniatuur	Grondlijn, extra hulplijnen, ruitjes, puntjes.	Raster	Grondlijn, extra hulplijnen, ruitjes, blanco...
	Formaat	Alle formaten		

In het kader van dit artikel richt ik mij op het element vorm, want bij het begrip leesbaarheid draait het om de vorm. We onderscheiden

- De vorm van schrifttekens (in de kerndoelen benoemd als letterniveau);
- De vorm van schrift (in de kerndoelen benoemd als schriftniveau);
- De vorm van de tekst (in de kerndoelen benoemd als tekstniveau).

De vorm van de schrifttekens, het letterniveau

Bij dit eerste leesbaarheidsniveau gaat het om identificeerbare tekens: alle tekens dienen zonder twijfel herkenbaar te zijn, zowel in hun context bijvoorbeeld een tekst of berekening, als wanneer de tekens op zichzelf staan, bijvoorbeeld in een postcode of een formule. Elk teken moet daarvoor grafisch eenduidig zijn en het skelet bevatten, dat wil zeggen, de correcte afwisseling van rechte en gebogen lijndelen volgens de grondvorm (Kooijman-Thomson, 2025, p.8).

Als je typt, hoef je de tekens niet zelf te maken. Je kiest een of enkele letterfonts voor je document. Heeft een letterontwerper de grondvorm, bijvoorbeeld cirkel of ellips, consequent toegepast in zijn letterfont, dan hebben gelijke lijndelen dezelfde vorm. Dan hebben de letters n, h en u dezelfde gebogen lijndelen en ook de gebogen lijndelen van c en d komen overeen. Laten we eens een paar letterfonts bekijken.

o, a, d, g, q, c, e r, n, h, p, b m

In de schreefloze Futura Bk BT zie je gelijkenis tussen o, a, d, g, q, c, e en tussen r, n, h, p, b. De poten van de m zijn versmald, de g en a hebben de cursieve (doorlopende) handschriftvorm en tonen daardoor overeenkomst met de d. De letters ogen regelmatig. Dit font is in 1927 ontworpen als modern avantgardistisch lettertype, zonder overbodige lijndelen, in de geest van Bauhaus. Het heeft een geometrische grondvorm: de cirkel. De lijn heeft weinig contrast. Het lettertype wordt zowel voor koppen als voor tekst gebruikt.

o, d, q, c, e g r, n, m, h, p, b, a

In de Times New Roman zie je gelijkenis tussen o, d, q, c, e en tussen r, n, m, h, p, b en a. De a heeft net als de andere letters de staande (onderbroken geconstrueerde) vorm. De boog van de a komt overeen met die van de n. De letters ogen regelmatig. Dit lettertype werd ontworpen voor het Britse dagblad Times. Het heeft contrastrijke lijnen, is smal met een vrij grote x-hoogte en korte omlaag uitstekende delen: j, g, p, q, y en ij. Daardoor is de letter goed leesbaar én past er meer tekst op de pagina. De schreven (lettervoetjes) leiden het oog langs de tekst. Dat maakt schreefletters bij uitstek geschikt voor lange teksten.

o, d, q, c, e g r, n, h, p, b, a m

In de schreefloze Aptos zie je eveneens vormgelijkenis. Ook hier zijn de poten van de m iets versmald en hebben de a en g de staande (onderbroken geconstrueerde) vorm. Het geheel oogt regelmatig. De hoofdletter I (i) is duidelijk te onderscheiden van de kleine letter l (el) door het haaltje onderaan de l. De Aptos wordt gekarakteriseerd als modern, strak, veelzijdig en is geschikt als schermletter. Aptos is momenteel de standaardletter van Microsoft Office.

o, a, d, g, q, c, e r, n, m, h, p, b

De Comic Sans MS, die studenten wel voor hun verslagen gebruiken, is onregelmatig. De vormen van o, a, d, g, q, c, e en van r, n, m, h, p, b wijken overal net iets af. Het is dan ook een script, een letterfont dat er handgeschreven uit moet zien. En handgeschreven is, volgens het onderliggende idee, onregelmatig. Het Comic Sans font is dus met opzet onregelmatig en dat vertraagt het lezen. Nu is Comic Sans niet ontworpen voor lange formele stukken tekst.

Hij is geïnspireerd op stripboeken (comics)

In tekstballonnen of korte informele teksten kan hij goed dienst doen.

Deze voorbeelden tonen dat letterfonts de leesbaarheid beïnvloeden. Een letterfont waarin dezelfde grondvorm onder het ontwerp van alle letters ligt, is regelmatiger en bevordert het leestempo. Het is dus belangrijk om de criteria voor een goed alfabet te kennen zodat je voor elk document een passend letterfont kunt kiezen.

De vorm van schrift, het schriftniveau

Bij dit tweede leesbaarheidsniveau gaat het om de regelmaat van het schrift. De criteria die de regelmaat bepalen zijn:

- Schriftgrootte. De lettergrootte past bij de regelafstand zodat er voldoende interlinie is voor een goede regelscheiding.
- Regelvoering. Tekens staan op een denkbeeldige grondlijn, de rompen/kapitalen zijn even hoog.
- Hellingshoek. Alle tekens staan rechtop of even schuin.
- Verhouding. Lussen en stokken steken voldoende zichtbaar boven en onder de romp uit, maar niet zoveel dat ze een andere regel raken (goede regelscheiding).
- Spaties. De letterspaties (voor woordverband) en grotere woordspaties (voor zinsverband) zijn regelmatig (Kooijman-Thomson, 2025, p.9).

In elk letterfont liggen natuurlijk al veel schriftkenmerken vast. De regelvoering en letterverhouding bijvoorbeeld. Maar de schriftgrootte kun je zelf instellen, de interlinie kun je bij ‘alinea’ vergroten en verkleinen en de spaties kun je verbreden en versmallen bij ‘lettertype’. De hellingshoek kun je cursiveren met ‘italic’. Laten we eens een paar letterfonts bekijken.

De schreefloze Calibri was tot 2021 het standaardlettertype van Microsoft Word en is daarom een veel gebruikt letterfont.
Schriftgrootte, regelvoering, hellingshoek en letterverhoudingen zijn regelmatig.
De spatiëring zou beter kunnen, maar het schrift oogt strak in dit lettertype.

Pak je pen en toetsenbord en *Portfolio, pen en toetsenbord* zijn titels van CANTAL UITGEVERIJ

Het letterfont Bradley Hand ICT, is een script. Het moet eruit zien alsof het met een fineliner is geschreven. De schrijflijn is dun.
Met het oog op het handgeschreven karakter, is Bradley Hand met opzet onregelmatig gemaakt.
Opvallendste criteria: een wisselende lettergrootte, onregelmatige regelvoering en een variërende hellingshoek zoals binnen de letter n, waarin overigens ook het letterskelet uit elkaar getrokken is.

Het letterfont Kristen ITC 'heeft een organische structuur die doet denken aan een kinderhandschrift' (Kristen (lettertype) - Wikipedia).
De variatie springt voor ieder schriftcriterium meteen in het oog.

Zijn alle scriptletters dan onregelmatig? Nee.
Vooral scripten die gebaseerd zijn op het zwelschrift, ook wel Copperplate genoemd, zijn strak en regelmatig. Misschien omdat het handgeschreven karakter al van deze letters af spat.

Dit is het letterfont Edwardian Script. Een heel artikel in Edwardian Script zal niet gemakkelijk lezen. Maar door zijn strakke regelmaat kan dit lettertype formele korte teksten als een uitnodiging, trouwkaart of bord met een beroepsaanduiding stijl, klasse en distinctie geven.

Bruiloft

Scholten - notariaat

Deze voorbeelden laten zien dat de regelmaat van het schrift als geheel de leesbaarheid beïnvloedt. Regelmatig schrift leest vlotter. Let dus ook op de regelmaat als je op zoek bent naar een lettertype voor de broodtekst (het aaneengesloten proza) in een document.

De vorm van tekst, het tekstniveau

Bij dit derde leesbaarheidsniveau gaat het om orde, de manier waarop je de tekst rangschikt. 'Orde maakt de tekst toegankelijk. De lezer kan zich er beter in oriënteren en overziet de tekst sneller', bijvoorbeeld doordat kopjes, kernwoorden en margeteksten zich visueel onderscheiden van de broodtekst. Het uiterlijk van de tekst beïnvloedt hoe de tekst bekeken en gelezen wordt. Omgekeerd, beïnvloedt het nadenken over de visuele rangschikking van de tekst ook het schrijven van de inhoud. Immers, de schrijver denkt actief na over welke tekst welk soort kop moet krijgen, wat beter in een kader geplaatst kan worden, wat beter tot zijn recht komt in een opsomming, enzovoort.
Bij orde in de tekst gaat het om:

- de ruimtelijke indeling (marges, kolommen, regellengte, interlinie, witregels, uitlijnen, regelval en afbreken, inspringen);
- de structuur zichtbaar maken (koppen en paragrafen, opsommingen, aanvullende teksten), ook met accentuering (lettertypen, formaat, kleur, letteropmaak);
- beeldgebruik (functioneel, illustratief, decoratief) (Kooijman-Thomson, 2025, p.9).

Dit derde niveau – orde in de tekst – kun je niet beoordelen met een simpel goed of fout. Er zijn zoveel verschillende mogelijkheden. Je kunt een titel bijvoorbeeld visueel onderscheiden van de broodtekst door een ander lettertype te gebruiken, door kleur toe te passen, door het corps te vergroten, door de spatiëring te verbreden, door een witregel in te voegen, door hem in te laten springen of te centreren.
Dergelijke afwegingen m.b.t. vorm maak je in relatie tot je doel (inhoud), het publiek waarvoor je schrijft en de context (doelgericht communiceren, kerndoel 3A, SLO, 2025).
En…, er zijn altijd meer manieren. Het kan altijd anders!

Bekijk deze drie illustraties. Lees ze niet, want 'Lorem ipsum' is een tekst uit de Latijnse literatuur van Cicero, die door vormgevers wordt gebruikt als standaardtekst om een opmaak op uit te proberen.

Lorem ipsum

Lorem ipsum dolor sit amet, consectetur adipiscing elit. Maecenas ultricies ex massa, sit amet aliquet risus aliquet vitae. Sed sit amet turpis et augue ultrices rhoncus at vel metus. Nunc malesuada felis in libero sodales pulvinar.

LOREM IPSUM

Lorem ipsum dolor sit amet, consectetur adipiscing elit. Maecenas ultricies ex massa, sit amet aliquet risus aliquet vitae. Sed sit amet turpis et augue ultrices rhoncus at vel metus. Nunc malesuada felis in libero sodales pulvinar.

Lorem ipsum

Lorem ipsum dolor sit amet, consectetur adipiscing elit. Maecenas ultricies ex massa, sit amet aliquet risus aliquet vitae. Sed sit amet turpis et augue ultrices rhoncus at vel metus. Nunc malesuada felis in libero sodales pulvinar.

In deze drie proefteksten zijn de titels visueel herkenbaar door verschillende manieren van accentueren met elkaar te combineren.
Hoe je accentueert hangt af van wat je wilt overbrengen. Het uiterlijk van een tekst moet passen bij je doelen, je publiek en de context waarin je boodschap gelezen wordt. Hierover schreef ik in Schriftbulletin 6 *In gesprek. Kerndoel 3A – doelgericht spreken en schrijven: wat betekent dat?*

Samenvattend: leesbaar typschrift

Typschrift kent - net als handschrift - een elementaire schrifthandeling en laat zich eveneens beschrijven aan de hand van het model met de aspecten proces, vorm en materiaal. Het aspect vorm bepaalt of het schrift leesbaar is. Dat gaat ook op voor typschrift.

- Op het niveau van de tekens: ligt dezelfde grondvorm onder het ontwerp van elk teken, dan bevordert dat de herkenbaarheid en dat faciliteert het decoderen. Het ontwerp van het letterfont beïnvloedt dus de leesbaarheid.
- Op het niveau van het schrift: een regelmatige schriftgrootte, regelvoering, hellingshoek, verhouding en spatiëring bepalen de regelmaat van het schrift als geheel. En regelmatig schrift laat zich vlotter lezen. Het ontwerp van de tekens en hoe ze op het scherm komen te staan, maar ook de aangepaste instellingen die de schrijver kiest voor de grootte, interlinie, hellingshoek en spatiëring beïnvloeden de leesbaarheid.
- Op het niveau van orde: orde, een duidelijke visuele rangschikking, maakt de tekst overzichtelijk en toegankelijk. Dat bevordert het begrip. Omgekeerd moet je als schrijver dieper nadenken over de inhoud als je hem visueel gaat rangschikken. Dit bevordert dus begrip bij de lezer én bij de schrijver.

Gebruik *VéT*

Elke gebruiker van *Pak je pen en toetsenbord* en/of *Portfolio, pen en toetsenbord* krijgt op www.pakjepen.nl toegang tot www.vormentekst.nl kortweg *VéT*. Als je een tekst goed vormgeeft, breng je orde aan, maak je de structuur zichtbaar, versterk je de betekenis van de tekst, sluit je tekst aan bij de lezer en past je tekst in de context. Je bevordert op die manier de leesbaarheid van de tekst (leesbaarheidsniveau 3: orde).

Met *VéT* leer je niet alleen visueel leesbare teksten schrijven (kerndoel 3A).
Je leert ook om de leesbaarheid van bestaande teksten te verbeteren want *VéT* leert je om (anders) naar teksten te kijken (kerndoelen 2A en 9C).

Open www.vormentekst.nl en lees van *VéT*:

3. Over lettertypen
3.1 Letterkenmerken
3.2 Scripten en fantasieletters
3.3 Het combineren van lettertypes

4. Layout en opmaak
4.1 Vormgeving van tekstonderdelen

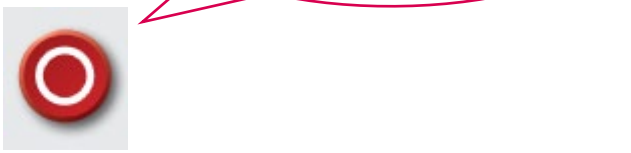

Welke informatie wil je aan je studenten geven?
En welke opdrachten wil je hen laten lezen of doen?

Wij nodigen je uit…

Typschrift is net als handschrift een volwaardig domein van schriftonderwijs waarin de drie niveaus van leesbaarheid aandacht behoeven. Leerlingen produceren tijdens hun schooltijd, studie en later in hun beroep digitale teksten. Onze samenleving digitaliseert steeds verder en leesbaar typschrift verdient alleen al daarom een plek in ons onderwijs. De directeuren van de pabo's gaven het ons bij de herijking van de kennisbasis in 2012 al mee als opdracht.

Nu typschrift is opgenomen in de kerndoelen van 2025 zijn wij verplicht het een plaats te geven in ons schriftonderwijs.
Maar:

- In welke mate – hoeveel uur?
- In welke groepen of klassen?
- In samenhang met welke vakken?
- Hoe nemen we typschrift in ons onderwijs op?
- En hoe kunnen we het toetsen?

Dat zijn punten voor overleg tussen auteurs, schriftdocenten en leraren basis- en voortgezet onderwijs. Ik moedig ieder van harte aan om dat gesprek te starten.

Daarom nodig ik jullie expliciet uit om op dit artikel te reageren. Dan kunnen we dat gesprek daadwerkelijk voeren, o.a. middels deze periodiek.
Wil je participeren, stuur je reactie dan aan info@cantal.nl. De reacties bundelen we en delen we delen in een volgend Schriftbulletin.

Bronnen

Kooijman-Thomson, E., Wittenberg, H., & Bergervoet, S. (2019). *VéT, Vorm én Tekst. Een gids bij het opmaken van werkstukken, presentaties en ander leuks…* Cantal.

Kooijman-Thomson, E.S. (2025). *Schriftonderwijs. Een visie op de kern van het vak (6)*. Cantal.

SLO. (april 2025). *Definitieve conceptkerndoelen Nederlands en rekenen en wiskunde. Herziene versie 2025*. SLO

Stuur je feedback a.j.b. naar info@cantal.nl.
Vermeld ook je naam en de instelling waaraan je verbonden bent.

In gesprek

Het RW-model

Else Kooijman

> *Van de redactie*
> *Dit artikel is ook opgenomen in het Schriftbulletin nr.7 (juli 2026). Wij realiseren ons dat u er toen, zo kort voor de vakantie, wellicht niet aan toe bent gekomen op het artikel te reageren. Daarom plaatsen wij het opnieuw.*
> *Wij willen u graag van harte en expliciet uitnodigen op dit artikel te reageren. Dat kan middels een mail aan info@cantal.nl.*

Het herijken van de kennisbasis pabo is een complex proces. Een redactiegroep van '10voordeleraar' bereidt de opdracht voor en licht die toe aan alle vakdocenten die door de verschillende pabo's zijn aangewezen. Die docenten proberen grip te krijgen op de opdracht en stellen een eerste concept op.
De redactiegroep leest de eerste concepten, komt op nieuwe, betere ideeën en stelt haar oorspronkelijke opdracht bij. Dat gebeurt meerdere keren. Het is een proces van voortschrijdend inzicht, maar het geeft de betrokken vakdocenten weleens het gevoel in een flipperkast te zitten.
Toen de huidige herijking in mei 2026 zijn voltooiing naderde – verwacht werd dat er hooguit nog wat punten en komma's aangepast moesten worden – ging het roer toch nog éénmaal om. Een van de vragen luidde:

Welke leergebiedspecifieke didactieken en principes van schriftonderwijs kunnen een plek krijgen in de kennisbasis?

Dat is een grote vraag. De neerlandici werken bijvoorbeeld met het 5-fasen model om het schrijfproces gestructureerd aan te bieden, met een oriëntatiefase, een opdrachtfase, een schrijffase, een revisiefase en een publicatiefase. Voordeel is dat leerlingen meer grip krijgen op hun schrijfproces.

De vraag was: heeft schriftonderwijs ook vakspecifieke didactieken en principes en zijn die ook uitgewerkt in een model?

Door met Ilse van der Palen over deze vraag te sparren, kwamen wij er samen achter dat we wel degelijk een vakspecifieke didactiek hebben, maar dat we die nooit expliciet hebben gemaakt in een model. Omdat er haast geboden was – de naam van het model kon opgenomen worden in de kennisbasis of die plek bleef domweg leeg bij schriftonderwijs – ben ik daarmee direct aan de slag gegaan.

Doel:

- Een deel van de vakspecifieke didactiek, die staande praktijk is in hedendaagse methoden en didactiekboeken, beschrijven en samenvatten in een model.
- Het zou een model moeten worden op meta niveau, zoals het model van de schrifthandeling: herkenbaar voor ieder en aansluitend bij de kerndoelen 3A, 3B en 3C.
- Door opname in de kennisbasis pabo 2026, krijgt de vakspecifieke didactiek van schriftonderwijs een plek in het leergebied Nederlands en kunnen auteurs van methoden en didactiekboeken dit model gebruiken.

Ik schets hieronder de gedachtegang en inhoud van het RW-model.
Daarna vraag ik jullie feedback om het model inhoudelijk bij te stellen.
En ook vragen Ilse en ik ons af: zijn er voor andere vakspecifieke didactieken en principes ook modellen denkbaar?

Vakspecifieke didactiek

Karakter van het vak

Schrift heeft een conventioneel karakter. De vormelementen van ons schriftsysteem zijn in de loop van eeuwen bedacht, uitgeprobeerd en aangepast. Concreet zijn dat:

- de schrijfrichting;
- de kenmerkende vorm van de schrifttekens;
- de uitvinding van het woord in ons Westerse schrift;
- het ontstaan van kleine letters uit de kapitalen;
- het ontstaan van lopend informeel schrift uit het formele schrift.

Regels

Het conventionele karakter van het vak brengt tal van regels met zich mee. Er zijn regels ten aanzien van de schriftvorm en ten aanzien van het schriftproces.

- Vorm:
  - Schrifttekens hebben een bepaalde vorm, bijvoorbeeld:
    de kleine letter a in lopend (cursief) schrift, is gesloten.
  - Regelmaat wordt bepaald door vaststaande criteria, bijvoorbeeld:
    de neerhalen van alle tekens staan rechtop of even schuin.
  - Orde in de tekst, bijvoorbeeld:
    de titel is het zwaarste visuele element van de tekst.
- Proces:
  - Het traject van de tekens;
    van de kleine letter d schrijf je eerst 'links de bocht', daarna de stok.
  - De houding, bijvoorbeeld:
    beide ellebogen liggen bij de tafelrand.
  - De pengreep, bijvoorbeeld:
    het schriftinstrument wordt gehanteerd met een dynamische driepuntsgreep.

Bevragen en experimenteren

Binnen schriftonderwijs verkennen we die regels om te leren hoe de regels werken.
Je kunt dat vatten in een model: het RW-model (regelwerking model)
De conventionele regels dienen als uitgangspunt.
Principieel wordt elke regel bevraagd: is dat zo? Wat gebeurt er als ik mij niet aan deze regel houd? Die vraag wordt aangescherpt tot een concreet experiment.

Ter verduidelijking drie voorbeelden.

	Vorm van tekens	Regelmaat van het schrift	Schriftproces
De regel	Je hoort de a-vorm gesloten te schrijven.	Je hoort letterrompen even hoog te schrijven.	Je hoort je stoel goed aan te schuiven.
Bevragen	Is dat zo? Wat gebeurt als ik de a-vorm niet sluit?	Is dat zo? Wat gebeurt als de romphoogte varieert?	Is dat zo? Wat gebeurt als ik de stoel niet aanschuif?
Experiment	Ik schrijf een serie a's, met telkens een iets wijdere opening.	Ik schrijf een woord dat enkel uit rompletters bestaat en varieer de romphoogte.	Ik schrijf een rij woorden en schuif de stoel per woord iets naar achter.

Vaardigheid

Tijdens de uitvoeringsfase leren leerlingen de regel kennen. Dat vergroot hun vaardigheid en ze leren de regel toe te passen. Dat heeft twee effecten.

Belang

Het eerste effect is dat leerlingen leren hoe het hoort. Ze maken zich het conventionele kader eigen. Leerlingen worden zich bewust van het belang van de regel. Het gaat enerzijds om het belang voor de leesbaarheid op teken- en schriftniveau als ze experimenteren met de schriftvorm (kerndoel 3A).

> De a uit het voorbeeld lijkt met een kleine opening op de lettercombinatie ci, met een grotere opening op de dubbele c –cc– of de letter u. Dat schaadt de leesbaarheid. Een variërende romphoogte is onduidelijk en minder vlot leesbaar. Bovendien vallen woorden met een afwijkend formaat niet meer op en dat verkleint de mogelijkheden om orde in de tekst aan te brengen.

Anderzijds worden leerlingen zich bewust van het belang van de regels voor een goede houding en pengreep als ze experimenteren met het schriftproces. Een geautomatiseerd schriftproces is immers een voorwaarde om schrift te kunnen gebruiken als middel bij het leren (kerndoel 3C).

> Is de stoel niet aangeschoven en staat die te ver van de tafel, dan zit je minder stabiel en kun je minder goed zien wat je schrijft.

Gericht experimenteren met de regels laat leerlingen nadenken over het schrift, terwijl ze schrijven. Dat vergroot hun kennis en vaardigheid.

Repertoire

Het tweede effect is de ontdekking van meer mogelijkheden: kan het anders? Leerlingen leren tijdens de uitvoering andere manieren kennen, die bruikbaar zijn in wisselende contexten, want vaak zijn er goede redenen om af te wijken van de regel. Leerlingen bouwen een repertoire op aan mogelijkheden waaruit ze bewust kunnen kiezen.

Met een dergelijk repertoire kunnen ze hun communicatie doelgericht maken (kerndoel 3A-tekstniveau).

> In schrift met een regelmatig formaat en regelmatige romphoogte vallen een groter geschreven titel en kopjes bijvoorbeeld op.

Daarnaast kunnen leerlingen die vormeffecten ook gebruiken in creatieve uitingen, om de betekenis van de tekst te visualiseren (kerndoel 3B).

> Dit kan door bijvoorbeeld één letter in een alleenstaand woord uit te laten springen, te vergroten, een andere hellingshoek te geven, of om te draaien. En terugkomend op het voorbeeld van de a: minieme openingen in alle a-vormen kunnen esthetisch zijn, mits het schrift voldoende strak is.

Ook voor het schriftproces is een repertoire van belang (kerndoel 3C). Leerlingen schrijven immers niet altijd aan een passende tafel en op een passende stoel.

> Op het meubilair in een collegezaal kunnen ze bijvoorbeeld – als ze hun stoel niet kunnen aanschuiven – in balans op de punt van hun stoel gaan zitten en/of hun schriftligging aanpassen omdat ze daar tijdens het experimenteren ervaring mee hebben opgedaan.

Door gericht te experimenteren met de regels ontwikkelen leerlingen schriftdurf en bouwen ze een repertoire aan bruikbare mogelijkheden op ten behoeve van doelgericht schrijven (kerndoel 3A), creatief taal gebruiken (kerndoel 3B) en schrijven om te leren (kerndoel 3C).

Schematisch ziet dit er zo uit:

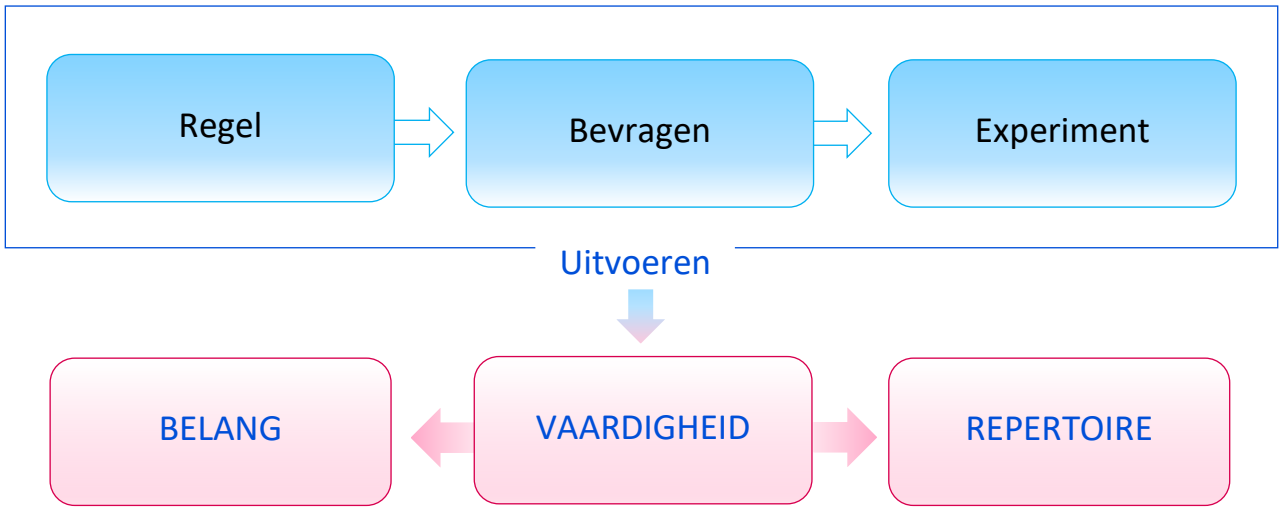

Model regelwerking schriftonderwijs (RW model)

Het RW model volgt uit de huidige praktijk

Het RW-model komt niet zomaar uit de lucht vallen. De volgende opsomming is niet compleet maar geeft wel een beeld.

SBO en Ambulante begeleiding

In het speciaal basisonderwijs (mytyl), is experimenteren met de schrifthouding, de pengreep en het materiaal in samenspraak met ergo- en fysiotherapeuten in ieder geval vanaf de jaren '80 praktijk. Ambulante begeleiders (mytyl) die leerkrachten en leerlingen in het po begeleiden, werken eveneens vanuit dit principe.

Kalligrafen

Kalligrafen experimenteren in ieder geval vanaf de jaren '80-'90 met vorm (zie de vaktijdschriften van o.a. Scriptores, Letters & Letters, Letterpalet, de Ganzenveer en zie ook kalligrafie literatuur).

Schriftopleidingen

Dit vakdidactisch principe wordt al jaren gebruikt in de schriftopleiding (1999-2011 in de SPT – Schrijven met pen en toets / heden in de H&S – Handschriftonderwijs en Schrifteducatie).

Symposium 2004

In 2004 deelde ik experimenteren met alle aspecten van schrift (vorm, proces, materiaal) met collega's en het veld in het symposium: Schrift als experiment, met workshops en een schrijfmarkt.

Hedendaagse methodes en literatuur

Deze manier van werken maakt deel uit van de didactiek van onder meer de methodes *Klinkers* en *Pennenstreken*, voorheen ook in de methodes *Schrift* en *Zwart op wit*, en van verschillende didactiekboeken.

Pabo's

Een flink aantal collega's op verschillende pabo's werkt met dit didactisch principe, vanaf 1999.

In gesprek, graag feedback

Jullie feedback is onontbeerlijk om het model te vervolmaken.
Of jouw lessen zich nu richten op de linker lus van het model (het belang van de regel en hoe het hoort) of op de rechter lus van het model (opbouw van een repertoire) of op beide… het model is er om jou te dienen. De belangrijkste vraag is dus: kun je ermee uit de voeten?
Onderstaande vragen hoef je niet allemaal schools te beantwoorden, maar ze helpen misschien bij het formuleren van feedback.

- Heb ik het model voldoende duidelijk uitgelegd?
- Zijn de voorbeelden duidelijk?
- Kun jij dit model gebruiken?
    - Vat dit model de genoemde didactiek duidelijk samen?
    - Kan dit model helpen om dit vakdidactische principe uit te leggen?

- In de cellen staan algemene termen die elke methode kan aanpassen.
  Kloppen de woorden in de cellen?
  - Regel – Bevragen – Experiment
  - Uitvoeren
  - Vaardigheid – Belang
  - Vaardigheid – Repertoire
- Kloppen de pijlen?
- Zijn er andere vakspecifieke didactieken of principes die een model verdienen?
  - Welke is/zijn dat?

Stuur je feedback a.j.b. naar info@cantal.nl.
Vermeld ook je naam en de instelling waaraan je verbonden bent.

Pak je pen en toetsenbord en *Portfolio, pen en toetsenbord* zijn titels van CANTAL UITGEVERIJ

Het Schriftbulletin

Verschenen tot en met november 2026

Bent u docent en gebruiker van *Pak je pen en toetsenbord* of *Portfolio, pen en toetsenbord*, dan ontvangt u 2x per jaar Het Schriftbulletin. De 8 bulletins die tot nu toe verschenen, houden u op de hoogte van de ontwikkelingen in het vak en de kerndoelen voor het leergebied Nederlands. Vanaf Schriftbulletin nr.4 doen we dat ook m.b.t. de 'Herijking Kennisbasis', met dank aan Ilse van der Palen.

Een greep uit de inhouden t/m bulletin nr.8:

- Resultaten gebruikerspeiling *Pak je pen* en *Portfolio*.
- Resultaten onderzoek 'Schrijfvaardigheid VO'.
- Schriftonderwijs en Taal in samenhang.
- De praktijktheorie 'Visie op de kern van het vak'.
- Leesbaarheidsniveaus, brug tussen schrift en taal.
- Ontwikkelingen Kerndoelen en Kennisbasis Nederlands.
- Impressies Schrijfconferenties Gouda (2025 en 2026).
- Verdieping, o.a. over:
    - Schriftonderwijs en Taal (samenhang).
    - De leesbaarheidsniveaus 1, 2 en 3.
    - Vorm en tekst in handschrift.
    - Kerndoelen en de schrifthandeling.
    - De conceptualiserende functie van schrift.
    - Doelgericht spreken en schrijven, wat is dat?
    - Nieuwe begrippen in het schriftonderwijs.
    - Rijke teksten, wat zijn dat?
    - Didactiek – het RW model.
    - Leesbaar typschrift, wat is dat?

In elk bulletin vindt u de boekenlijstgegevens van beide titels.

Tot nu toe zijn er 8 nummers verschenen. Het bulletin nr.9 verschijnt in het voorjaar van 2027. Heeft u een nummer gemist? Vraag het aan via info@cantal.nl of download het van www.cantal.nl!

Aanschafinformatie

*Boekenlijstgegevens per 1 januari 2027**

- *Pak je pen en toetsenbord*
  Auteur: Else Kooijman
  ISBN: 978 94 90681 333
  Huidige prijs: € 33,00
  Pak je pen en toetsenbord is een full colour, gebonden boek.
- *Portfolio, pen en toetsenbord*
  Auteur: Else Kooijman
  ISBN: 978 94 90681 401
  Huidige prijs: € 33,00
  Portfolio, pen en toetsenbord is losbladig met een 4-gats boring.
  Het boek is full colour en wordt geseald verzonden.
- Website *www.pak je pen.nl*
  De website is een integraal onderdeel van de methodieken. De student registreert zich als gebruiker van *Pak je pen* en/of *Portfolio* en krijgt middels de combinatie e-mail adres en wachtwoord toegang tot het deel van de website dat behoort bij de betreffende titel.
- Internettoepassing *www.vormentekst.nl*
  Geregistreerde gebruikers van *Pak je pen en toetsenbord* en/of *Portfolio, pen en toetsenbord* hebben gratis toegang tot de internettoepassing Vorm en Tekst, kortweg *VéT*. *VéT* is een gids voor de opmaak en lay-out van tekst en beeld. In *Pak je pen* en in *Portfolio* zijn opdrachten met *VéT* opgenomen.

Voor nadere inhoudelijke informatie: www.cantal.nl.

**De vorige versies van Pak je pen (ISBN eindigend op 050) en Portfolio (ISBN eindigend op 012) zijn niet meer leverbaar.*

PAK JE PEN
en toetsenbord

PORTFOLIO
pen en toetsenbord

Blijvend
in ontwikkeling

Het Schriftbulletin nr.8

Het Schriftbulletin 8, november 2026

Uitgeverij Cantal